

Jogfilozófiák és büntetőjogelméletek

Pokol, Béla

Postprint / Postprint

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Pokol, B. (2007). Jogfilozófiák és büntetőjogelméletek. *Jogelméleti Szemle/ Journal of Legal Theory*, 8(4), 1-15. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-107060>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY Lizenz (Namensnennung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY Licence (Attribution). For more Information see:
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Pokol Béla

Jogfilozófiák és büntetőjogelméletek

Az átfogó jogkoncepciók a jog meghatározott elemeinek kiemelésével és mások háttérbe tolásával sajátos akcentusokat adnak az egyes jogterületek dogmatikáinak és az ez alapján kialakított törvényi megoldásoknak, illetve a jogalkalmazási fogásoknak. Az egyes jogkoncepciókat a jogfilozófus is csak akkor igazán megérteni, ha az egyes jogági dogmatikákra tett hatásával együtt tudja szemügyre venni ezeket. Ezzel egyben olyan aspektusokat tud feltárni a jogági jogdogmatikusok számára is, melyek az egyes tételesjogi rendezések oldaláról szemlélve kevésbé válnak láthatóvá. A következőkben két markánsan szembenálló jogkoncepció a jog gazdasági elmélete és a jogi moralizmus büntetőjogelméleti konzekvenciáiból igyekszünk néhányat kiemelni, mintegy demonstrálandó e megközelítés lehetséges értékeit.

I. A bűn gazdaságtana

A jog gazdasági elméletének középponti tézise, hogy a jogi normák, ezek engedélyei és tiltásai racionálisan gondolkodó egyénekhez, illetve ilyenek által működtetett jogi személyekhez szólnak, és ezek döntéseit alapvetően a haszon-maximalizáció szempontjai határozzák meg. Így a jogszabályok alkotóinak ezt szem előtt tartva kell kialakítani az egyes jogi normákat, jogi intézményeket ahhoz, hogy egyrészt esély legyen a jogszabályok által elérni kívánt hatások kiváltásához, másrészt ez a lehető leginkább költségtakarékos módon történjen meg. E kiindulópontokat a büntetőjog területén is érvényesíteni kívánják a gazdasági jogfelfogás képviselői, ami közelebbről azt jelenti, hogy a bűnelkövetőt éppoly racionálisan döntő és alternatívák között szelektáló cselekvőnek tekintik, mint bármely más tevékenység folytatóját. Amikor úgy dönt, hogy bűncselekményt követ el, akkor számba veszi ennek „költségeit” - elfogásának valószínűségi fokát, a bűncselekménnyel elérni kívánt, számára hasznot jelentő eredményeket, illetve esetleges elfogása esetén kiszabható büntetés ehhez viszonyított negatív hatásainak mérlegét a pozitív hatásokkal összevetve, illetve mindezekhez hozzávéve mérlegeli még azokat a más tevékenységekből szerezhető hasznokat, ezekhez szükséges erőfeszítéseket, melyek a bűnnel megszerezhető hasznokhoz viszonyítva választásként előtte állnának, ha azok mellett, és nem a bűnelkövetés mellett döntene. Persze miközben ezt a kiindulópontot a valóban elkövetett bűncselekmények és elkövetőik motívumaiként érvényesnek tartják, elismerik, hogy a bűncselekmények és az elkövetők egy kisebb hányadánál - beteges pedofília-bűnözők és más kényszeres bűnelkövetők esetében - megfontolásaik nem érvényesek, ám túlzottnak tartják azt a büntetőjogászok között elterjedt implicit hitet, hogy e téren a racionális döntést alapvetően zárjelbe kell tenni. A legteljesebben Richard Posner bontotta ki a jog gazdasági elméletének büntetőjogelméleti részét, így első sorban az ő elemzéseit vesszük a továbbiakban alapul (Posner 1985, 1995).

1) A bűncselekmény-elkövetés fogalmi neutralizálása

Még ha nem is a jogi moralizmus fokozottabb akcentusait veszik is alapul, a társadalomban és a jogászság között elterjedt büntetőjogi felfogás a bűnelkövetés elleni küzdelem kiindulópontjába a bűncselekmények morálisan megvetendő és közösségellenes jellegét teszi. A vizsgált gazdasági jogfelfogás ezzel szemben neutrálisan fogalmaz: a bűncselekmény elkövetője e cselekményével félretolja a társadalom tág értelemben felfogott cseremechanizmusait, és ellenszolgáltatás nélkül, illetve a cseremechanizmusok megsértésével igyekszik hozzájutni a más módon legálisan is megszerezhető javakhoz. Ez legszembeötlőbb a vagyoni elleni bűncselekményeknél, de a csereviszonyokat és ezek piacát tág értelemben felfogva pl. a nemi erőszak is a nemek közötti érintkezés előzetes társalgási, kapcsolatteremtési stb. cseretevékenységeinek félretolását jelenti, és e helyett kényszer bevetését: „Less obviously, crimes of passion often bypass explicit markets too. The essential characteristic of a market (...) is that a market people have to compensated for parting with the things that have value to them (...) If he spent his time raping rather than dating women he would be bypassing an implicit market” (Posner 1985:1197-98). A büntetőjognak tehát arra kell törekedni, hogy drágává tegye a cseremechanizmusok félretolását a bűnelkövető számára, és az elfogása és elítélése valószínűségét erős rendőrség kiépítésével magas fokra emelve, és a büntetés mértékét helyesen kialakítva legyen az elkövető utólagos fizetsége nagyobb a bűnelkövetéssel szerzett haszonért, mintha előre megadta volna az azért járó ellenszolgáltatást jelentő eszközöket és tevékenységeket. A bűn közgazdásza hidegen kalkulál, és nem morálisan felháborodik, mint ahogy látható Posner zsarolás bűncselekményét érintő fejtegetéseiből is. Először is ennek bűncselekménnyé minősítése magyarázatra szorul, mondja, hisz a zsaroló a bűnelkövetővel szemben lép fel pénzt kérve információja visszatartásáért, és tágan felfogva a zsaroló is csak egy információbirtokosnak tekinthető a bűn elleni harcban, mint ahogy e harc másik megbecsült (!) alakja, a besúgó is nagy kincset jelent a hatóságok számára. Ebből a szempontból nem büntetni kellene a zsarolót, hanem az államnak törekedni arra, hogy neki adja el az információt. Ezt szem előtt tartva aztán Posner úgy értelmezi a zsarolás büntetéssel fenyegetését, hogy ezzel az állam, miközben díjak kitűzésével egyes bűncselekményekről információ szerzésére maga is a nagy összegeket ad ki, e mellett párhuzamosan még el is rettentí a potenciális információárst a bűnözővel való üzleteléstől, így egyszerűen olcsóbban tud hozzájutni a bűn információihoz: „By outlawing sale to the criminal, society reduces the price of information to the police (by removing a competitor from the buying side of the market) and at the same time raises expected punishment costs to the criminal” (Posner 1985:1200-1201). E magyarázat szerint tehát a zsarolás bűncselekménnyé nyilvánítása nem a morálisan „rossz” magatartás kiirtására irányul az emberekből, hanem egyszerűen az állami bűnüldözési összegek kímélésének egy igen praktikus módja.

A megszokott spontán érzelmi reakciók visszafogása ajánlott az olvasónak akkor is, amikor bűn gazdaságtanának szerzői a magánjogi kártérítés és az ezen túli büntetőjogi fenyegetés szükségességét elemzik. Posner azt a kérdést veszi elemzés alá, hogy miért nem elég a kártérítés a vagyoni jellegű elkövetések esetén, miért kell itt még a büntetőjognak is belépni? Két okból, mondja, és mindkettő a szegénységre vezethető vissza. Az anyagi eszközök hiánya miatt a szegény rétegek azok, melyeken belüliek számára a csere félretolása és a másik fél beleegyezése nélküli szerzés mindig attraktívabb lesz, ám másrészt épp ők azok, akiknél anyagi eszközök híján a kártérítési per nem érheti el célját, nem is beszélve a punitive damage-ról, a büntető kártérítésről, ahol a térítés mértéke többszöröse lenne az elvett értéknek. A szegényt ettől visszatartani csak annak elvesztésével lehet, amiye van: szabadsága

megvonásával, kényszermunka elrendelésével, és testi fájdalom, végső fokon a halálbüntetés kilátásba helyezésével. Ezeket pedig a kártérítési jog helyett csak a büntetőjog képes nyújtani: „Also, coercive transfers are more attractive to the poor than to the rich, since the poor have only a limited ability to use the market as an alternative route to getting their wants satisfied (...) This means that the criminal law is designed primarily for the nonaffluent; the affluent are kept in line, for the most part, by tort law ” (Posner 1985:1203-1205). Természetesen az előbbiből fakad arra is válasz, hogy mikor kell inkább börtönbüntetés felé tolni a szabályozást, vagy ezzel szemben, mikor pénzbüntetés felé, mert ha ezt nem veszik figyelembe, akkor becsapó lehet annak hangoztatása, hogy a szabadságvesztés büntetése nagyon drága a társadalom számára. Ahol nem lehet pénzbüntetéssel élni, mert nincsenek meg az előfeltételek, ott vagy lemondunk a büntetésről, vagy azzal büntetünk, ami elrettent, és ehhez itt csak a szabadságvesztés marad, mivel a testi fájdalmat okozó korábbi büntetési formák már elvetésre kerültek a modern jogokban.

Steven Shavell az utóbbi kérdést elemezve árnyaltabb magyarázatot ad (Shavell 1985). Öt körülményt kell együttesen szemügyre venni akkor, amikor döntenek a büntető szabályok megalkotáskor a pénzbüntetés vagy ezzel szemben a szabadságvesztés kiszabása közötti dilemmában. Az első, hogy fizetőképese-e a potenciális vádlottak köre, hisz teljesen vagyoni- és jövedelemnélkülieket nem lehet elrettenteni pénzbüntetés fenyegetésével. Második körülmény az elkövető elfogásának valószínűségi foka. Minél kisebb ez, annál nagyobb fokú pénzbüntetés fenyegetettsége lehet csak elrettentő. A harmadik körülmény a bűncselekménnyel elérhető haszon nagysága, és minél nagyobb haszon érhető el ezzel, annál nagyobb mértékű pénzbüntetés lehet csak elrettentő. A negyediket és az ötödiket, függetlenül attól, hogy milyen nagyságú hasznot hoz egy bűncselekmény az elkövetőjének, a kár fajtája és nagysága jelenti, amit a bűncselekmény a társadalom közössége számára létrehoz. Ha mindezeket együttvéve szemlélve megállapítható, hogy a szükséges pénzbüntetési mérték nem lesz elegendően nagy az elrettentéshez, akkor kell áttérni a nem-pénzügyi büntetés kilátásába helyezésére, noha ennek társadalmi költsége (börtönök, személyzet stb.) nagyobb, mintha pénzbüntetéssel érnék el az elrettentést.

2) A marginális elrettentés elmélete

A bűn-közgazdász hűvös és érzelmileg semleges elemzései számára a megtorlás mint a büntetés célja természetesen fel sem merülhet, csak az elrettentés, és ezen keresztül a bűnelkövetés gyakoriságának a lehető legnagyobb mértékű csökkentése lehet a cél. Mivel racionális cselekvőnek tekinti a bűnelkövetőt cselekménye elkövetésekor mindvégig, ezért nem egyszerűen a bűncselekmény elkövetésétől elrettentésére ügyel a büntetőjogi szabályok megkonstruálásánál, hanem arra is, hogy az elkövetés folyamatában úgy állapítsa meg az egyes büntetések mértékét, hogy az elkövető ösztönözve legyen a cselekmény abbahagyására, vagy legalább az enyhébb bűncselekmények elkövetésekor a súlyosabb elkövetésétől való tartózkodásra. Pl. egy olyan államban, ahol a halálbüntetést megszüntetették, és a rablásnál a büntetés mértékét túlságosan magasan állapítják meg, az a helyzet áll elő, hogy a racionálisan gondolkodó elkövető ösztönözve van a szemtanúk megölésére, hisz ha mégis elfogják ez már nem sokat súlyosbít tettén - ez már „ingyenebéd” számára! -, ám e tétellel a elfogás esélyét csökkenteni tudja. Ugyanez áll a nemi erőszak súlyosabb eseteire is, és ha ezt olyan államban sújtják hosszú idejű szabadságvesztéssel, ahol nincs tényleges életfogytiglan vagy halálbüntetés, akkor ott ezzel racionálissá teszik a erőszakoskodó számára az áldozata megölését is elfogási esélyeinek csökkentéséért. Ezzel szemben, ha a büntetőjogszabályokban radikálisan megemelt tétel áll további büntetésként a bankrablásoknál, vagy a nemi erőszaknál

az e közbeni emberölés esetére, tendenciaszerűen kevesebb emberölést fognak elkövetni az összes ilyen típusú bűncselekmények folyamán.

De ugyanígy a kísérlet és a befejezett bűncselekmény büntetése között is alapvető a marginális elrettentés szempontja két vonatkozásban is. Ha nem büntetik a kísérletet kisebb mértékben, mint a befejezett bűncselekményt, akkor az elkövetés folyamán semmi ösztönzés nem áll abba irányba, hogy abbahagyja az elkövető a cselekményét, és lemondjon a számára kívánatos haszon megszerzéséről. Ám másrészt még ha a befejezett kísérletről is van szó, - vagyis amikor már csak félresikerült az elkövetés, de máskülönben az elkövetéshez szükséges cselekmények mind kifejtésre kerültek – szintén nem tanácsos túl közel hozni a büntetés mértékét a sikerrel járt befejezett bűncselekményhez. Ugyanis ekkor az elkövető abban a helyzetben lenne, hogy azért, amit elkövetett sikertelenül, már a teljes büntetés fenyegeti, ha felfedezik. Így egy újbóli nekikezdés már nem növelheti ezt a büntetést, és a racionális bűnelkövetőt szinte ösztönzi ez a szabályozás az újbóli elkövetésre. Csak azzal fenyegethetik, amivel már amúgy is fenyegetik:” If the punishment for attempted murder were same as the murder, one who shot and missed (and was not caught immediately) might as well try again, for if he succeeds, he will be punished nor more severely than for his unsuccessful attempt” (Posner 1985:1218).

A marginális elrettentés nézőpontja tehát a büntetések hierarchiájának lehető legszélesebb skáláját követeli meg, hogy a legkisebb bűncselekménytől a legsúlyosabbig bezárólag folyamatosan súlyosbítani lehessen a fenyegetettség fokát. E mellett követelmény, hogy ne sújtsunk az enyhe társadalmi költséggel járó bűnelkövetőt túlzottan, mert ezzel hamar kimerítjük a rendelkezésre álló büntetési arzenált, ám másrészt a súlyosabbaknál határozottan növeljük a büntetést, mert ha nem tesszük, ezek elkövetésére ösztönzünk a kisebb súlyúak miatti felelősségre vonás előli menekülésért is. Itt azonban jelezni kell, hogy a büntetések, ezen belül a halálbüntetés elrettentő hatásáról az 1960-as évek elejétől az Egyesült Államokban felizzott majd Nyugat-Európába átkerült vita hatására oly mértékben átpolitizált véleményharcok bontakoztak ki, hogy ez szinte lehetetlenné teszi azóta is ennek semleges végig gondolását. Mindenestre a jog gazdasági elméletének hívei a büntetések elrettentő hatásából indulnak ki, és felméréseikkel ezt ki is mutatják. Német felmérések a vagyon elleni bűncselekmények esetében vizsgálták meg egy magasabb büntetési tételt behozó jogszabályi módosítás után az ilyen jellegű bűncselekmények számának alakulását néhány év múlva, és csökkenést mutató számokat találtak, de a leghíresebb e tárgyba eső felmérést 1933-69 évi amerikai statisztikák alapján a halálbüntetés elrettentő hatásáról Isaac Ehrlich amerikai büntetőjogász publikálta 1975-ben: „Legdrámaibb következtetése az volt, hogy évente eggyel több kivégzés héttel vagy nyolccal csökkenti az emberölések évenkénti számát” (idézi Cooter/Ulen 2005:4554). Ezt a felmérést ugyan kritizálták, de Ehrlich a kritikákat figyelembe véve megismételte felmérését, és ismét arra az eredményre jutott, hogy van elrettentő hatása a halálbüntetésnek.

3) A büntetés mértékének további kalkulációi

A büntetések mértékét a marginális elrettentés szempontjai mellett Posner megfigyelései szerint még két további szempont határozza meg. Egyrészt magasabb annak cselekvésnek a büntetése, amely nagyobb társadalmi költségeket okoz, de másrészt a büntetés mértékének megállapításába belejátszik az is, hogy milyen valószínűsége van a cselekvésért a felelősségre vonás megvalósulásának. Ha cselekvés körülményei szerint - és az üldöző hatóságok kiépültsége állapotának függvényében - nagyobb a valószínűség a bűnelkövető elfogásának és

a büntetőfelelősség érvényesítésének, akkor a büntetés mértéke kisebb lesz, és csak a tényleges társadalmi károkozás nagysága szabja azt meg. Ám ha az előbbi okok miatt nagy valószínűséggel menekülni tud a elkövető, akkor a büntetőjogban tendencia van arra hogy magasabb büntetéssel fenyegetsen, és azt a néhányat, akit mégis elfognak, brutálisan megbüntessék a többi elkövetőért is: „The hanging of horse thieves in the nineteenth century American West is another example of a penalty whose great severity reflects the low probability of punishment more than the high social cost of the crime” (Posner 1985:1212). Ugyanez volt a helyzet Angliában a 19. századig, ahol viszonylag enyhe bűncselekményekért is halálbüntetéssel fenyegettek, ám a bűnüldöző hatóságok szinte teljes hiánya miatt az elfogás valószínűsége nagyon alacsony volt. Elfogása valószínűségének és a kiszabandó büntetés nagyságának szorzata adja a bűnelkövető kalkulációjának alapját, így a biztosabb elfogás és elítélés valószínűségének növelésével csökkenteni is lehet a büntetési fenyegetés mértékét, illetve viszont, ha nem tudjuk anyagi eszközök híján növelni az elfogás és elítélés esélyeit, növeljük meg a büntetéssel fenyegetés mértékét, és a kevesebb elfogottra ezt a szörnyű büntetést látványosan végrehajtva ugyanolyan elrettentési hatékonyságot érünk el, mint az előbbi úton. A gond az utóbbival az, jegyzi meg Posner, hogy a bírák és az esküdtek a gyakorlatban vonakodnak kiszabni a nagyobb büntetéseket, mert nem tudják átlátni az elrettentési rendszer egészét, és ennek ily módon működő elrettentési hatékonyságát. Ők csak a konkrét eléjük kerülő elkövetőt és annak áldoztát látják, és azt a sok áldozatot nem, akikért senki nem kerül bíróság elé: „Maybe, though such a system of punishment is not sustainable in practice, because judges and jurors underestimate the benefits of what would seem, viewed in isolation, savagely cruel sentences. The prisoner who is to receive the sentence will be there in the dock, in person; the victims of the crimes for which he has not been prosecuted (because the fraction of crimes prosecuted very low) will not be present - they will be statistics” (Posner 1985:1213).

Az elítélés valószínűségének nagyobb mértékű csökkenéséből - változatlan szintű büntetési fenyegetettség esetén - szintén az elrettentés hatásának korróziója következik, és a bűnelkövetés emelkedni kezd - mutatta ki Posner egy 1995-ös tanulmányában. Megvizsgálva az Egyesült Államokban a gyanúsítottak javára az 1960-as évek elejétől kiépülő alkotmányos alapjogi garanciák bizonyításnehezítő hatását a rendőri nyomás és a büntetőeljárás alatt - ami az elítéléshez szükséges bizonyítékok kielégítő fokát nagymértékben leértékelte -, a bűncselekmény-elkövetések számának drasztikus emelkedését állapította meg a '60-as évektől kezdve (Posner 1995:78). Az amerikai nagyvárosok az 1960-as évek alapjogi forradalmának következtében váltak igazán a bűn központjaivá.

4) A bűnös tudat kérdése a bűn közgazdásza számára

Cesare Beccaria az első utilitarista büntetéselmélet kidolgozója elvetette 1764-ben írt művében a bűnös tudat alapján történő büntetés-meghatározást: „Az előző gondolatok feljogosítanak arra, hogy kijelentsem, a bűnök egyedül helyes mérője a nemzetnek okozott kár, ezért tévednek azok, akik a bűnök igazi mértékének elkövetőjük szándékát tekintik (...) a bűncselekmények igazi mértéke a társadalomnak okozott kár” (Beccaria 1998:21-22). Posner ezen a vonalon halad maga is, de gazdasági információvá átalakított formában megtartja a szándékosság fontosságát büntetőjogi kalkulációiban: „In fact the concept of intent in criminal law serve three economic functions: identifying pure coercive transfers, estimating the probability of apprehension and conviction, and determining whether the criminal sanction will be an effective (cost-justified) means of controlling undesirable conduct” (Posner 1985:1221). Ha egy étteremben tévedésből más kabátját veszem magamra, nem kell büntetni

lopásért, mert nem akartam megkerülni a cseremechanizmusokat - jelzi a tudatom állapota -, ám ha e épp célból teszem azt, a tudatom állapota azonosít, mint egy lopás elkövetőjét. Második funkciójában fontos a szándék léte, vagy hiánya, mert ha az elkövető előre kitervelten igyekszik megölni a kiszemelt áldozatát, akkor nagyobb valószínűséggel jár sikerrel ebben és az elmenekülésben, mintha csak gondatlanságból kifejtett cselekménye hatására hal meg valaki. Így az előre kitervelt emberölésért járó magasabb büntetés megfelel a kisebb elfogási és elítélési esélynek, amit a már jelzett kalkulációval csak magasabb büntetési fenyegetettséggel lehet kibalanszírozni: „The probability that the attempt to kill will succeed is clearly greater in the case of premeditated murder than in other cases. In addition, the probability of apprehension and conviction is greater in the case of voluntary manslaughter than in the first two cases” (Posner 1985:1222). És a hirtelen felindulásból elkövetett emberölést sem azért kell elválasztani az előre kitervelt verziótól, mert ennek elkövetője nem olyan „gonosz”, és ezért kellene kisebb büntetéssel fenyegetni, hanem mert a hirtelen felindulásból elkövetésnél az elrettentés nem működik olyan hatásosan, és ezért nem érdemes rá annyi társadalmi költséget fordítani.

E gazdasági kalkulációk alapján helyesnek mondja Posner az amerikai büntetőjogban bevett felony-murder illetve misdemeanor-manslaughter szabályokat, melyek közül az első szerint, ha szándékos bűncselekmény közben öl meg valakit az elkövető, akkor e cselekménye minden vizsgálat nélkül csak murder (gyilkosság) minősítést kaphat, míg ha gondatlan vétség elkövetése esetén történik emberölés, akkor ez csak manslaughter, gondatlan emberölés lehet. E szabály egyrészt csökkenti az elítélés költségét - más szándékos bűncselekményért már bizonyítási eljárás alatt álló elkövetőnél már nem kell emberölése szándékára is bizonyítási energiát fordítani - másrészt a bűnelkövetőket arra ösztönzi, hogy alacsonyabb büntetéssel járó szándékos bűnelkövetésnél mindent tegyenek meg az emberölés lehetőségének elkerüléséért: „The robber can avoid liability for felony murder by not robbing, or by not carrying a weapon. In effect we introduce a degree of strict liability into criminal law as in the tort law when a change in activity level is an efficient method of avoiding a social cost” (Posner 1985:1222).

5) A visszaeső magasabb büntetésének magyarázata

A jog gazdasági elmélete számára az egyes bűncselekmény által okozott társadalmi költségkihatás áll a középpontban, így az elkövető előélete elvileg ebből kiesik. Magyarázatot kell ezért találnia, hogy miért kapnak mégis magasabb büntetést ugyanazért a bűncselekményért a visszaeső bűnelkövetők, mint a első elkövetők, vagy mint téves felfogást el kell ezt a gyakorlatot vetnie. Nem veti el, de a sajátos magyarázatot talál erre: „A visszaeső elkövető demonstrálta eddigi magatartásával, hogy van egy hajlama az elkövetésre, így ha egy hosszabb időre börtönbe zárjuk, nagyobb okkal számíthatunk arra, hogy ez idő alatt nem követ el több bűncselekményt, mintha az első ízben bünt elkövetőt sújtanánk ilyen hosszú időtartamú börtönbüntetéssel, akinek bűnelkövető hajlamát még nem lehet olyan biztonsággal megállapítani (...) De szükséges a visszaeső számára a súlyosabb büntetés azért is, mert a büntetőjogi elítélés stigmatizáló hatása mint elrettentő erőt fokozó hatás már nem működik a bűnismétlő esetében (Posner 1985:1216) Hozzáfűz ezekhez az érvekhez még egy disztinkciót is a bűnelkövető-utánpótlást illetően Posner az erőszakos jellegű bűncselekmények és az illegális üzletelés jellegű bűncselekmények elkövetői csoportja között. Úgy látja, hogy míg az utóbbinál - pl. a drogárusok körét illetően - szinte végtelen az utánpótlás, és ha az állam börtönbe zárja ezeket, akkor csak utat csinálnak e bűnpiacról eddig kizártak számára, míg az erőszakos bűnelkövetők száma véges, sőt a modern társadalmak feltételei között egyre

csökken az erre hajlamosak száma, így az itteniek kivonása jobban alkalmas arra, hogy csökkentsük az ilyen fajta bűncselekmények elkövetését abszolút mértékben is (lásd Posner 1985:1217).

II. A jogi moralizmus büntetőjogelmélete

A jogi moralizmus vagy más kifejezéssel a morálfilozófiai jogfelfogás képviselői az egyes jogi megoldások kialakítását közvetlen morális megfontolások alapján igyekeznek megalapozni, és érveléseikben folyamatosan az igazságosságra törekvés illetve a büntetőjogban a morálisan „rossz” megbüntetése - minden más megfontolásra tekintet nélkül – adja a gondolati alapot. A jogi moralizmus büntetőjogelmélete terén elsősorban amerikai szerzők voltak úttörők, így Joel Feinberg, Michael Moore és R. A. Duff neve említhető itt, de az elmúlt évtizedekben ezek nézetei az angol büntetőjogászok között is híveket szerzett, pl. Joshua Dresslert, de általában is az erősebben John Stuart Mill liberalizmusából kiinduló szerzőknél lehet megfigyelni egy hajlamot a büntetőjogi érvelés morális felhangokkal ellátására. Kevert formában azonban olyan jogfelfogások büntetőjogi alkalmazásaiban is felbukkannak a jogi moralizmus fogásai, mint p. az anti-rasszista jogelmélet vagy a feminista jogelmélet, noha itt inkább morálisan átszínezett tényállítások megdönthetetlen vélelemmé rögzítődött formulái képében jelennek meg ezek. Például egy súlyos szülői elhanyagolás miatt meghalt kisgyerek ügyében folyó büntetőeljárásban építette az asszony ügyvédje arra a feminista formulára a védekezését, hogy a „megvert-alávetett” asszony tudatilag annyira képtelenné vált az önálló életre, hogy morálisan nem is lehet az ő felelősségét megállapítani gyereke elhanyagolásért és haláláért, hanem ezért egyedül a férj felelős, aki nála ezt a tudat állapotot hím-soviniszta magatartásával előidézte. Ezt a védekezést persze nagyrészt aláásták a tanúvallomások, melyek szerint az asszony folyamatosan együtt ivott a férjével a kocsmákban, miközben elhanyagolt gyereke meghalt (Elshtain 2004:561). E formulák alátámasztására pedig a feminista jogkoncepció radikálisabb változatain alapuló jogesetgyűjteményeiben tömegesen emelnek ki brutális férjeket és asszony-kínzásokat tartalmazó eseteket, hogy az ezeken nevelődő jogászutánpótlás számára e formulák aztán evidenciaként irányítják lépéseiket és értékelésüket a jogi pereikben.

Ha eltekintünk a jogi moralizmus ehhez hasonló instrumentalizált felhasználásának irányzataitól, és csak az ebből közvetlenül folyó büntetőjogelméleti konzekvenciákat emeljük ki, akkor első sorban a bűnelkövetés közbeni tudati viszonyulás állapotának középponti szerepét kell kiemelni. A bűncselekménnytan minden eleme ez által formáltan kerül értékelésre a jogi moralizmus büntetőjogelméletében, és a cselekmény célzatosságának gonoszsága, vagy ennek alacsonyabb fokozatai számítanak az elkövetőnél éppúgy, mint az őt segítők felelősségének értékelésénél, illetve a bűncselekmény kísérleti vagy előkészületi szakaszokban történő félbeszakadása eseténi büntetőjogi felelősség kérdéseinél. E téren a következő fontosabb jellemzők vázolhatók fel a jog moralizmus büntetőjogi akcentusainál.

1) A kísérlet és a befejezett bűncselekmény közelítése

A morális felhangot középpontba emelő keresztény gondolkodás hatására vált jelentőssé a kísérlet büntetése a későközépkorban az európai jogokban, és a kísérlet büntetésénél a súlyosság kérdése azóta is összefügg a cselekvő külvilágban megjelenő cselekedetein túl az e

közbeni tudati viszonyulásának értékelése. A 20. század elejére a korábbi nagyobb hangsúly e téren csökkent, és a büntetőjogi felelősség súlya áttolódott bizonyos fokig a külső cselekmény eredményére, de a bűnös tudat és a cselekmény morálisan elvetendő jellege egy szintig azért fontos maradt az átfogó jogász közvéleményben. Ehhez képest az utóbbi években erőre kapott jogi moralizmus felfokozta a belső tudati viszonyulás súlyát a büntetőjogi felelősség megállapításában, és ennek egyik leágazása, hogy a kísérletként félbemaradt elkövetést fokozott büntetését sürgeti. Ennek egyik tiszta megfogalmazása Joel Feinberg amerikai morálfilozófus egyik tanulmányában található, nézzük meg ezt. (Csak zárójelben megjegyezve Feinberg a jogi moralizmus irányzatának egyik nagy neve, morálfilozófiai bevezetőjét még magyar nyelven is kiadták „Társadalomfilozófia” címen (lásd Feinberg 1999), és a cím informatív arra nézve is, hogy e felfogásban a társadalom morális aspektusainak kérdéseit tekinti a szerző „a” társadalomfilozófiának, így implicite tagadva a társadalom további aspektusainak filozófiai szinten való megjelenését.)

Feinberg a probléma exponálásához felidéz két esetet, melyben A1-nek nevezett elkövető régi haragosát, B1-et egy célzott lövéssel megöli, míg a másik esetben A2 a szintén haragost jelentő B2-t célzott lövésével azért nem tudta megölni, mert az óvatosságból golyóálló mellényt viselt. A1 nagy valószínűséggel életfogytig tartó szabadságvesztést vagy halálbüntetést kap a bíróságtól, míg A2 feltehetőleg öt év szabadságvesztést, ám ezt fő szabály szerint csak részben kell letöltenie, és a börtönsúfoltság körülményei miatt valószínűleg akár néhány hónap múlva már szabadlábon lesz. Ez nem racionális és nem igazságos - mondja Feinberg -, mért itt egy véletlen szerencse dönti el, hogy kit ítélnék villamosszékre, ki mehet néhány hónap múlva ki a börtönből ismét a Bahamákra vakációzni. „Unless there is some reasonable explanation for this discrepancy, the sentences seem to be more arbitrary than rational, the difference between the fates A1 and A2 being determined not by deserts but by luck, plain and simple (...) Reliance on good or bad luck, or assigning weight to factors beyond the foresight or control of the central players, introduces an element of arbitrariness into court proceedings” (Feinberg 1995:118-119). Feinberg aztán a végsőkéig viszi az elkövetés belső tudati állapotához kötött büntetőfelelősségének konstrukcióját, és az emberölés bűncselekményénél felveti, hogy konzekvensen ezt csak úgy lehet megtenni, ha teljesen eltekintenénk az eredmény beálltától, és magát az emberölést átfogalmazzuk „bűnös emberölési cselekedetre”, és ennek kifejtése már befejezett formában adná meg a teljes bűncselekményt, függetlenül annak vizsgálatától, hogy létrejött-e egy emberölés, vagy ez nem teljesedett be: „What I would propose, first of all, is that we eliminate the causal condition in the definition of all so-called completed crimes. Thus, in respect to a crime killing, there would be no necessity that a death actually result from the criminal acts in order for the actor to be found criminally liable. (...) I would prefer to have a more comprehensive crime with the technical sounding name like „Wrongful Homicidal Behavior” (WHB) (...) No effort would be made to reinstate something like the old distinction between murder and attempted murder. Every act of endangering, threatening, or taking life that is judgable within the system would be either an instance of WHB or else legally innocent” (Feinberg 1995:119). Feinberg panaszkodik is cikkében, hogy olyan kitűnő más jogi moralisták, mint Michael Moore vagy Judith Thomson nem hajlandó ilyen radikális újragondolásra, és túlzottan tapadnak a büntetőjogi régi hagyományaihoz e téren, de ebbe talán az is belejátszik, hogy Feinberg azért annyiban kivételt jelent a büntetőjogelmélet művelői között, hogy ő nem jogász – filozófiai végzettségű morálfilozófus -, és a jogban részletesebb szocializálódott elméletképző óvatosabban tesz meg ilyen változtatást. (Feinberg végzettségének jelzéséhez és nem-jogász mivoltának az elsőéves joghallgatók számára körlevélben való évenkénti tudomásra hozásához - amit Moore az emberi tisztesség és bátorság jeleként értékel - lásd

Moore 1995:9) Mindenesetre Feinberg „következetes” tézise jól visszaadja a jogi moralizmus tendenciáit a büntetőjogi megoldások értékelésében.

2) A gondatlanság alsó fokának áttelepítése a kártérítési jogba

A bűnös tudatra koncentráló jogi moralizmus az általánosan elvárható magatartások elhanyagolása révén létrejövő felelősség megítélésben is eltérő gondolatmeneteket hozott létre a bevett büntetőjogi megoldásokhoz képest. Egyrészt ez érinti a gondatlanság alsó fokát, a legenyhébb bűnös tudati fokozta kérdését, másrészt a mulasztással okozott bűncselekmények körének kérdését. Először nézzünk meg az előbbi kérdést, majd a következő részben a másodikat.

A hanyagság büntetőjogi felelősségénél az elkövető tudatából hiányzik a bűnös eredmény létrehozásának nemcsak a szándéka, de még annak következményeinek előrelátása sem, így az erősen erre koncentráló jogi moralista felteszi a kérdést, hogy akkor miért kell egyáltalán büntetni a büntetőjogban, és miért ne elég erre a magánjog kártérítési felelőssége? A büntetőjog a „tudatos választással rosszat cselekvés” (choice to do the wrong), és morálisan a stigmatizáló büntetés csak az ilyen cselekvés esetén igazolt, ám az előre nem-látással, hanyagságból elkövetett rossz nem lenne idevonható - mondja Moore. „The problem with this accomodation of negligence to more serious culpability is that there are no such substitution rules in morality. The criminal law and the law of torts have admittedly adopted such rules in certain contexts, yet the law is criticizable in precisely such contexts for departing from morality”(Moore 1996:328). A büntetőjog a megtorló igazság által vezetett, míg a kártérítési jog a helyreállító igazságosság által, és a hanyagság - nem lévén benne megtorolni való - csak a másodikban értékelhető.

3) A mulasztásos bűncselekmények szélesebb büntetésének követelése

Másik irányba indul el a kötelességmulasztások esetében lehetséges büntetőjogi felelősség értékelésében egy másik jogi moralista, David A. J. Richards. Kritikával illeti az angol-amerikai joggyakorlatot, mely szerint a mulasztással elkövethető bűncselekmények csak olyan viszonyban merülhetnek fel, ahol egy speciális viszony áll fenn, például a szülő és gyereke között, és csak az ilyen speciális viszonyból származó kötelességek elmulasztásából eredő bajok esetében lehetséges a mulasztásos bűncselekmény megállapítása: „In general, Anglo-American criminal law attaches criminal liability for omission only in the presence of special circumstances of status (paren-child), contract, assumption of risk by having caused the danger or having begun to render aid, and the like” (Richards 1979:1429). Richards jelzi, hogy akadnak olyan morálfilozófusok, akik ezt a korlátozást helyesnek találják, de egy következetes jogi moralista álláspontjáról ezt helyteleníti: „Omissions, in moral principle, should be no differently regarded. In particular, as Kant well recognized, a genaral moral duty of mutual aid, requiring supplying a great need to another (for expample, saving life) when at minimal cost to the agent, would be universalized as a moral principle of obligation and duty” (Richards 1979:1429). Szerzőnk nem áll meg az olyan ellenvetésekre, hogy mivel ilyen kitégítés után egy előzetes speciális viszony nem jelölné ki többé világosan például sok jelenlévő esetében ki köteles segíteni - melynek elmulasztása aztán a büntetőjogi felelősséget vonná maga után -, jogilag nem lehetne kezelni az ilyen felelősséget, hanem lát módot annak kidolgozására és specifikálására, hogy ilyen esetben is tudják a segítségi szituációban jelenlévők, hogy kit terhel elsősorban a segítségi kötelesség: „Even in such cases of multiple

possible aidors, legal rules could plausibly be worked out to allocate liability, for example, physical proximity, and the like (Richards 1979:1430). Mindenesetre Richards ezzel a követelésével csak megismétli az 1700-as évek második felében még létező jogi állapotokat és jogászai nézőpontokat, amikor az észből levezetett természetjogi kódexekben alapvetően a morális kötelességek alapján gondolták el a jogi kötelességeket is, és a morális kötelesség elmulasztása esetén is büntető és kártérítési felelősséget írtak elő. (Lásd pl. Christian Wolff észjogi rendszerében ezt Hattenhauer 2000: 224). A jog és a morál kanti elválasztása és ennek bevetté válása óta vált a morális kötelességek elmulasztásának jogi szankcionálása elméletileg igazolhatatlanná, és a jogi moralizmus e szétválasztás megszüntetésével csak visszatér a Kant előtti időkhöz.

4) Az áldozatorientált büntetődogmatika elutasítása

A jogi moralizmus szerzőinek áldozatorientált büntetőjogdogmatikához való viszonyára Michael Moore-nak George Fletcherrel szembeni vitájában találunk jó támpontokat (Fletcher 2000; Moore 2000). Ez az 1970- es évek végétől felerősödő büntetőjogi nézet az egyes bűncselekmények áldozatát (a bevett hazai terminológiával: sértettjét) emeli a középpontba, és az állami büntetőhatalom visszalépésével párhuzamosan az áldozat és ügyvédjének a vádlottal való egyezkedését teszi a büntetőeljárás és a büntetés mértékének meghatározójává. Amennyiben a vádlott kárpótolja valamiképpen a bűncselekmény áldozatát, büntetése nagymértékben csökkenni fog, vagy akár el is maradhat. Ezzel az eltolódással a büntetőjog sok szempontból a kártérítési joghoz hasonul, és nem a megtorló igazságosság, hanem a kiegyenlítő igazságosság vezeti itt a büntetőjogi megoldások elrendezését. A jogi moralizmus megtorlásalapú büntetőfilozófiája számára ez a megoldás nyilvánvalóan nem elfogadható, de történetek kíséreltek arra, hogy valamiképpen összeegyeztessék mégis ezt a megoldást a jogi moralizmus kiindulópontjaival. Moore és Fletcher vitájában ez merül fel.

Fletcher úgy kíséri meg az alkalmazkodást az amerikai jogi életben terjedő áldozatorientált büntetőjogi gondolkodáshoz, hogy a zsarolást hozza fel példának, ahol az áldozat a zsarolás folyamán az elkövető alávetettjévé válik, és azt állítja, hogyha nem is ilyen nyilvánvaló mértékben, de a legtöbb erőszakos bűncselekménynél létrejön ez az alávetettség: „Other crimes violence bear a resemblance to blackmail. In the aftermath of rape, victims often fear a return of the rapist; victims of burglary have reason to feel insecure in their homes. Implicit in the threat of recurrence is the offender’s unjustified dominance over the victim. The function of arrest, trial, and punishment is to overcome this dominance and reestablish the equality of victim and offender” (Fletcher 2000:58). E nézőponttal tehát a büntetőjog nem elsősorban a közösséget és ennek morális értékeit sérti, hanem a bűncselekmény konkrét áldozatát. Fletcher ezután elemzi az angol-amerikai büntetőeljárás három kulcspontján – a pretrial (tárgyalás-előkészítő) szakasz vádalku kérdéseinél, a tárgyalási szakasz bizonyítási stratégiáinak megválasztásánál és az ítélethozatal meghatározásánál – az áldozat lehetséges szerepét, és míg az első kettőben fontos szerepet adna ennek, addig az ítéleti szakaszba nem engedné be. Nézzük meg erre Moore választát.

Moore elismeri, hogy - legalábbis eddig – mindketten a jogi moralizmus mérsékelt irányzatához tartoztak, mely szemben a radikálisabb irányzattal a büntetőjogi felelősségnél a belső tudati állapoton túl az ebből a külvilágban létrejövő cselekvéseknek és ezek eredményének is fontosságot tulajdonít: „We are not retributivists of the „innerwickedness” kind that Fletcher referred to briefly. (...) One school of thought is that our moral blameworthiness is determined exclusively by our inner wickedness in thought or intention,

not the outer manifestations of those thought or intention in terms of the consequences of our actions (such as whether our intended victim actually dies, for example)” (Moore 2000:66). E mérsékelt jogi moralizmus sem engedi azonban meg Moore szerint, hogy a részleges külvilágra figyelésnél fontosságot tulajdonítsunk a büntetőeljárás menetében az áldozatnak, illetve az elkövető általi kárpótlásának. Moore emlékeztet régi jogi moralista és megtorláspárti harcostársukra, Jeffrie Murphy-ra, aki miután végrehajtotta elemzéseiben az áldozatorientált fordulatot, a megtorláspártiak klubjában tartott előadása végén kitette jelképesen tagsági igazolványát az asztalra, jelezve, hogy ezután már nem tartja, nem tarthatja magát e klub tagjának. Fletcher is csak ezt teheti e fordulata után, és azt inkább következetlenségnek lehet nála tekinteni, hogy ha már a büntetőeljárás első két kulcspontjánál döntő szerepet adott az áldozatnak az elkövetővel szemben, akkor miért nem tette ugyazt az ítélet meghatározásánál is: „I don’t see why Fletcher wants to keep the victim’s say out of sentencing when he does not want to keep the victim’s say out of plea-bargaining and trial strategy” (Moore 2000:68).

Összegezve tehát a jogi moralizmus büntetőjogelméletében azért kell büntetni az elkövetőt, mert gonosz szándékkal rosszat akart tenni (a radikálisabb irányzatnak ennyi már elég is, és a külvilágban ez alapján ténylegesen tett cselekvés és ennek eredménye visszaszorul) illetve a mérsékelt jogi moralistának a gonosz szándék mellett a külvilágban tett „gonosz tett” is számít, ám ez le is zárja a számba jöhető körülményeket, melyek a büntetőfelelősséget meghatározzák, és megadják a büntetést érdemlőség fokát. A büntetőjog nem az áldozatért van, hanem a közösségért és ennek képviselője az elkövetővel szemben az állam: „This is because the retributivists justifies punishment by the desertt of the offender. Such desert is constituted by the wrong that was done by the offender and the culpability with which he did that wrong” (Moore 2000:69).

5) A veszélyeztetési bűncselekmények létrehozásának akceptálása

Az 1990-es évektől megfigyelhetően egy tendencia alakult ki a nyugat-európai illetve első sorban az amerikai büntető törvényhozásban a pusztá veszélyeztetésekkel járó cselekvések büntetőjogi felelősség alá vonására, míg ez korábban inkább csak a kivételt jelentette, és a már létrehozott káros eredmények vagy legalább ezek létrehozásának megkísérlése volt főszabály szerint a büntetőjog területe. Ez a tendencia több szempontból eltolja az eddig bevett büntetőjogdogmatika súlypontjait, és néhány kategóriája funkciótlanná is válik. Pl. a büntetés arányosítását a az elkövetett tethoz a még csak teoretikus veszéllyel járó cselekvések esetében nem lehet a hagyományos módon mérlegelni, de ugyanígy a felvilágosodástól vallott cselekmény-büntetőjog kizárólagosságát a tettes-büntetőjoggal szemben is felpuhítja ez a tendencia, például a terrorizmus elleni büntetőjogi formulázásokban az elvileg elkövetővé válható tág személyi kör folyamatos ellenőrzés alá vonásával és a kör tagjainak biztonsági érdekből való letartóztatásával (Sinn 2006:106-117; Hassemer 2006:270-273). A jogi moralizmustól lényegében mentes német büntetőjog teoretikusai között ez nagy felzúdulást váltott ki, és az egész eddigi büntetőjogi dogmatika kihívásaként értékelték ezt a fejleményt már az 1990- évek eleje óta (lásd Hassemer, Albrecht, Felix Herzog, Cornelius Prittwitz ez irányú írásait (összefoglalóan: Seung-Hee Hong 2003:76-90), ám az amerikai teoretikusok körében inkább csak érdeklődő konstatacióval és kategóriáik továbbfejlesztésével reagálnak erre a fejleményre. Talán nem tévedünk, ha ennél abból indulunk ki, hogy a jogi moralizmus belső tudatra figyelése és a konkrét külvilági cselekvést már félretoló beállítódása

magyarázatot adhat erre a közönyre is. Érdeemesnek tűnik elemezni R. A. Duff tanulmányát és a vele vitatkozó Marcello Ferranto álláspontját a veszélyeztető bűncselekmények növekvő szerepével kapcsolatban (lásd Duff 2005a; 2005b; Ferranto 2005).

Duff már a kiindulópontban félretolja a német büntetőjogászokat kritikára készítő itteni újdonságot a veszélyeztetések növekvő kriminalizálásában, és úgy definiálja a helyzetet, hogy a büntetőjog vagy cselekvéseket bünteti a jogilag védett tárgyak ellen, vagy már azok veszélyeztetéseit is bevonja büntetőjogi felelősség alá (Duff 2005a:941). E téren Paul H Robinson már egy javaslatot is tett '90-es évek végén egy általános veszélyeztetési bűncselekményi tényállásra, mely szerint, aki mimálisan tudatos gondatlanságból (recklessness) olyan helyzetet idéz fel cselekvésével, amely megtörténne esetén bűncselekményt valósítana meg, már vétséget jelentene önmagában is. Duff ezt elemezve végül nem fogadja el, és e helyett speciális veszélyeztetési tényállásokra szétbontva javasolja a veszélyeztetések körének növelését: „Given the familiar dangers involved in allowing officials too extensive a discretion in selecting which cases to investigate or prosecute, we might see good reason to limit that discretion by criminalizing only the more serious kinds of endangerment (Duff 2005:959). Láthatón inkább csak eljárásjogi félelmei, mintsem az anyagi büntetőjogi dogmatikából folyó aggályok ösztökélik az általános veszélyeztetési bűncselekményi tényállás elvetésre Duff-ot, de konkretizálva már megfogalmazhatónak tart pl. a közlekedési vétségeknél olyan általános veszélyeztetési bűncselekményt, mely egy felső sebességhatár törvényi rögzítése után az ezt átlépő cselekvést bűncselekménnyé nyilvánítaná önmagában, anélkül, hogy konkrétan létrehozott volna ez egy veszélyeztetést (id. mű 960).

E problémánélküli tárgyalási móddal szemben a német Winfried Hassemer így kommentálja ezt a jelenséget: „Das Strafrecht nähert sich dem Recht der Gefahrenabwehr an, und es gibt dit traditionelle Klarheit und Bestimmtheit seiner Grenzziehungen an eine einzelfallorientierte Abwägungsdogmatik ab (...) Wenn „vorbeugende Verbrechensbekämpfung“ als gängige Zweckbestimmung des Strafrechts die Grenze zum Recht der Gefahrenvorsorge schleift, dann steht die Frage im Raum, was eigentlich die exquisiten Garantien des Strafrechts zugunsten bürgerlichen Freiheit noch rechtfertigt, wenn es der Sache nach doch um Gefahrenabwehr geht” (Hassemer 2006:270). Hassemer jelzi, hogy a német büntetőjogelmélettel foglalkozók között annak, akik nyitottak a dogmatika ez irányú átalakítására, van, aki a liberális jogállami követelményekhez ragaszkodva szemben áll ezzel, mint ahogyan ő is. E téren pedig éppúgy felmerülnek a terrorizmus ellen küzdelem hangoztatása közben létrehozott új bűncselekményi formák, mint a gyűlöletbeszéd elleni fellépés a pusztá veszélyeztetés alapján, de ide tartoznak a környezetvédelmi és a modern technológia veszélyei alapján kialakított új büntetőjogi tényállások is (Hassemer 2006:271; Sinn 2006:107-110; Duff 2005:945-51). E téren tehát a jogi moralizmus engedékenyebbnek mutatkozik, mint a többi büntetőjogelméleti irányzat.

Irodalom

- Cooter, R./Th. Ulen (2005): Jog és közgazdaságtan. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest,
- Dressler, Joshua (2004): Criminal law, moral theory, and feminism: Some reflections on the subject and on the fun (and value) of courting controversy. In: Saint Louis University Law Journal (Vol. 48) 1143-1166.p.
- Duff, R. A. (2002): Harms and wrongs. In: Buffalo Criminal Law Review. (Vol. 5) 13-45.p.
- Duff, R. A. (2005a): Criminalizing endangerment. In: Louisiana Law Review. (Vol. 65) 941-966.p.
- Duff, R. A. (2002): Harms and wrongs. In: Buffalo Criminal Law Review. (Vol. 5) 13-45.p.
- Elshtain, Jean Bethke (2004): The peris of legal moralism. In: Journal of Law and Politics. (Vol. XX) 549-575.p.
- Feinberg, Joel (1995): Equal punishment for failed attempts: Some bad but instructive arguments against it. In: Arizona Law Review (Vol. 37) 117-133.p.
- Feinberg, Joel (1999): Társadalomfilozófia. Osiris Kiadó. Budapest.
- Ferrante, Marcelo (2005): Criminalizing endangerment - A comment. In: Louisiana Law Review. (Vol. 65) 967-982.p.
- Fletcher, George P. (2000): The place of victims in the theory of retribution In: Buffalo Criminal Law Review (vol. 3) 51-63.p.
- Green, Stuart P. (2002): Introduction: Feinberg's Moral Limits, and beyond. In: Buffalo Criminal Law Review (Vol.5) 1-12.p.
- Hampton, Jean (1995): How you can be both liberal and retributivist: Comment on Legal moralism and liberalism by Jeffrie Murphy. In: Arizona Law Review (Vol. 37) 105-116. p.
- Hong, Seung-Hee (2003): Flexibilisierungstendenzen des modernen Strafrechts und das Computerstrafrecht. Manuscript. (Internet). Konstanz.
- Hassemer, Winfried (2006): Strafrecht, Prävention, Vergeltung. In: Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik 7/2006. 266-274.p.
- Moore, Michael (1995): Tribute to Joel Feinberg. In: Arizona Law Review (Vol. 37) 7-9.p.
- Moore, Michael (1996): Prima facie moral culpability. In: Boston University Law Review. (Vol. 76) 319-333. p.
- Moore, Michael (2000): Victims and retribution: A reply to Professor Fletcher. In: Buffalo Criminal Law Review (Vol. 3) 65-89.p.
- Pokol Béla (2000): A gazdasági jogfelfogás és Richard Posner jogelmélete. In: uő: Jogelmélet és joggyakorlat. Rejtjel Kiadó. Budapest 2000, 71-94.p.
- Posner, R. A. (1985): An economic theory of criminal law. In: Columbia Law Review (Vol. 85) 1985 No. 6. 1193-1231.p.
- Posner, R. A. (1995): The costs of enforcing legal rights. East European Constitutional Review, 1995/3. 71-86. p.
- Richards, David A. J. (1979): Human rights and the moral foundations of the substantive criminal law. In: Georgia Law Review. (Vol. 13) 1395-1446.p.
- Shavell, Steven (1985): (1985): Criminal law and the optimal use of nonmonetary sanctions as a deterrent. In: Columbia Law Review (Vol. 85) 1985 No. 6. 1231-1263.p.
- Sinn, Arndt (2006): Moderne Verbrechensverfolgung - auf dem Weg zu einem Feindstrafrecht? In: Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik 3/2006. 107-117.p.